ETİĞİN FİZYONOMİK TEMELLERİNE BİR GİRİŞ*

ÖMER BOZKURT

Mardin Artuklu Üniversitesi

ÖZ

Bu makalede etik ya da ahlak felsefesinde, ahlakın kaynağı için gösterilebilecek yeni bir temellendirme biçimini tartışmaya açtık. Bu temellendirmeyi “etiğin fizyonomik temelleri” olarak ifade etmeyi uygun gördük. Bedenin görünen yönü ile ahlak arasındaki ilişkiye dair bir araştırma alanı olan fizyonominin Batı ve İslam dünyasındaki anlamı, kavramları ve gelişim sürecine kısaca değindik. Sonrasında fizyonominin etikte bir temellendirme olup olamayacağına dair iddiamızı dile getirdik. Bu noktada lehte ve aleyhte ileri sürülebilecek görüşlere yer verdik ve eleştirel tarzda bunları irdeledik. Fakat en nihayetinde bu çalışma bir giriş niteliğinde olduğu için daha çok bir iddianın ileri sürülmesi ve tartışmaya açılması üzerine yoğunlaştık.

Anahtar Kelimeler: Fizyonomi, Etik, Firâset, Kıyafet, İslam, Felsefe

AN INTRODUCTION TO THE PHYSIOGNOMIC FOUNDATIONS OF ETHICS

ABSTRACT

In this article, we came up for discussion the new way of foundation which can be implied for the source of ethics. We preferred to state this foundation as “physiognomic foundations of ethics”. We briefly mentioned the content of physiognomy which is research area deal with the relationship between appearing aspect of body and ethics/morality in world of East and West, its concepts and its development process. After than we expressed our claim weather physiognomy can be a foundation in ethics or not. At this juncture, we stated the ideas which can be asserted about physiognomy pro and con, and we mentioned this ideas critically. But ultimately, we focused on the assertion and discussion of the claim because this study has the characteristics of an introduction.

Keywords: Physiognomy, Ethics, Firasah, Kiyafah, Islam, Philosophy

---

* Bu çalışma, Mardin Artuklu Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon birimi tarafından desteklenen “Etik ve Siyasetin Fizyonomik Temelleri” adlı projemin bir ürünüdür. Bkz. Doç. Dr. Ömer Bozkurt, Proje no: MAÜ-BAP-15-İBF-09 (bap.artuklu.edu.tr/projeler/).

Bu çalışma etik veya ahlak felsefesinin fizyonomik temellerine bir giriş niteliği taşımaktadır. Bu çalışma boyunca fizyonomiyle ilgili bütün konuları ele almayacağımız gibi, elimizde oldukça geniş bir fizyonomi literatürü olmasına rağmen herhangi bir fizyonomi literatürü de sunmayacağız. Biz burada fizyonominin etik alanında bir temellendirme biçimi olabileceğine dair iddiayı dile getirme girişimde bulunacağız. Her ne kadar fizyonominin ahlakla ilgili bir husus olduğu ve genel olarak bedenin dış görünüşü ile huy ve ahlak arasında bir ilişkiyi içerdiği dile getirilmiş olsa da böyle bir ilişkinin ahlak felsefesinde bir temellendirme tarzı olarak kullanılıp kullanılmayacağı -şu ana kadarki araştırmalarımıza göre- bir tartışma konusu edilmemiştir. Oysa fizyonomi ve onun İslam dünyasındaki yansıması olan ilm-i firâset ve ilm-i kıyafet ile ilgili çok sayıda kaynak mevcuttur. Bu kaynaklarda fizyonomi, genel olarak tıp, ahlak, psikoloji, antropoloji, hukuk, edebiyat ve hatta geleceğe yönelik tahminler ve falcılığa kadar farklı açılardan işlenmiş, ancak sistematik tarzda felsefi bir tartışma konusu haline dönüştürülmemiştir. Aşırı uçtaki taraftarları ile bir o kadar koyu karşıtları arasındaki mücadelelere sahne olan fizyonominin, bu makalede etik veya ahlak felsefesinde bir temellendirme olarak nereye yerleştirilebileceği, bu konuda ne tür tartışma ve sorunların ortaya çıkacağı ve bunlara yönelik cevaplar ve sorgulamalar ele alınacaktır. Klasik ahlak felsefesinde siyaset ahlakın bir kısmı olarak yer aldığından, fizyonominin siyasette nasıl bir konumda bulunacağı bu çalışmamızda ele alınmaya müsait olsa da şimdilik bunu başka bir çalışmaya bırakmayı uygun buluyoruz. Bu makale uzun soluklu bir projenin girişi niteliğinde olduğu için konuyla ilgili bu ve diğer tartışmalar teknik yönleriyle sonraki çalışmalarda irdelenecektir.

Etikte Fizyonomik Temellendirmenin Dayanak Noktaları

Etiğin tarihine bakıldığında huy anlamına gelen “hulk” ve çoğulu olan “ahlak”ın (Çağrıcı 1991: 15; Altıntaş 1999: 11) farklı şekillerde temellendirildiğini görebilmekteyiz. Bu temellendirmelerin bir kısmı “ahlak”ın yani huy ve davranış biçimlerinin kaynağına yönelik iken, bir kısmı ahlaki kuralların veya önermelerin kaynağına yönelik olmaktadır. Yapılan temellendirmeleri genel olarak ele aldığımızda ahlakın kaynağına dönük olarak üç ana temellendirmeden söz edebiliriz. Bunlardan birincisi ahlakın doğuştan veya tabii olduğu; ikincisi ahlakın sonradan elde edildiği; üçüncüsü ise ahlakın bir kısmının doğuştan bir kısmının da sonradan kazanıldığı şeklindedir.

Ahlak kurallarının veya önermelerinin kaynağına yönelik temellendirmelere bakıldığında ise esas itibariyle karşımıza "dini" ve "din dışı" temellendirme şeklinde ifade edilebilecek ikili bir temellendirme çıkmaktadır. Ahlaki kuralların kaynağını din dışı olarak gördüğümüzde bu noktada insan temel özne olmaktadır. Dolayısıyla antropolojik, kozmolojik, felsefi, sosyolojik vs. biçimindeki temellendirmeler ile bunların alt kolları veya başka adlandırmalarla ifade edilen bu türden temellendirmelerin hepsi insan öznesi tarafından gerçekleştirildiği için insan kaynaklıdır. Öyleyse ahlaki önermelerin kaynağına dönük ilk temellendirme biçimi olan "din dışı" temellendirmeler temelde insani temellendirmelerdir. Şurası unutulmamalıdır ki; burada esas mesele ahlaki ilke ve önermelerin nerden türetildiği ve kim tarafından kabul edildiğidir. Elbette ahlakı, insanın evrenle uyumunda gören kozmolojik temellendirme; insanın doğal ve tinsel yanında gören antropolojik temellendirme ve ayrıca sosyolojik temellendirme gibi tarzların ortaya koydukları ahlaki ilkeler en nihayetinde insanın ürünüdür. Ahlaki kuralların kaynağına dönük ikinci temellendirme noktası ise dindir. Burada da insani faktör büsbütün dışlanamasa da vahiy olduğu söylenen şey, esas alınır ve buna ters olan yorumlar çoğunlukla dışlanır. İslam ahlakı özelinde, felsefî, kelamî, dinî ve tasavvufî ahlak perspektifleri ve dayanak noktaları dile getirilmişse de bu perspektiflerin hepsini dini temellendirme başlığı altında toplamak mümkündür (Bu konudaki tartışmalar için bkz. Özlem 2010: 29-35; Cevizci 2008: 17-20; Kılıç 1993: 67-78; Kılıç 1996: 14-16; Tatar 2007: 208, 209; Özturan 2015: 89-105; Demirkol 2013: 121-169).

Ahlak felsefeleri ya da etikler ahlaki önermelere bakışları veya bu önermeleri oluşturmaları bakımından farklılık arz ederek normatif etik, betimleyici etik ve eleştirel etik gibi farklı sınıflara tabi olabilmektedir. Bu durum, çalışmamızla dolaylı biçimde ilişkili olan bir husustur. Ancak bizi esas ilgilendiren temellendirme tarzları, ahlakın -bir insanın sahip olduğu/olacağı ahlakın, huyun vs.nin- kaynağına yönelik temellendirme tarzları olup bu bağlamdaki temel sorular şu şekilde ifade edilebilir: Huy veya hulk/ahlak nedir? Ahlak nereden gelmektedir? Ahlak doğuştan mıdır, yoksa sonradan mı edinilmektedir veyahut bunların dışında başka bir seçenek var mıdır, varsa nasıldır? Bu soruların bir adım daha ötesine giderek can alıcı meselemizi ise şu şekilde ifade edebiliriz: İnsan bedeninin görünen yönü ile o bedene sahip olan insanın ahlakı arasındaki ilişkiyi ifade eden veya araştıran fizyonomi bilimi, ahlak için bir temel olarak kabul edilebilir mi? Bu soruya sağlıklı bir cevap arayışına girişmek için de şu soruları cevaplamalı veya tartışmaya gi-

rişmeliyiz: Huy veya hulk/ahlak nedir? Fizyonomi nedir? Ahlakın kaynağına yönelik temellendirmeler nelerdir? Fizyonomik temellendirme bu temellendirmelerden hangisi içerisinde değerlendirilebilir? Fizyonomik temellendirmenin tutarlı ve tutarsız yanları nelerdir?

Bütün bu sorular havuzundan hareketle bu soruların cevaplarına yönelik bazı soruşturma ve sorgulamalara geçebiliriz: İlk adımı "huy", "hulk" ve "ahlak" kavramlarına yönelik belirlemeler oluşturacaktır. Şunu ifade edelim ki; "ahlak" kelimesi Arapça bir kavram olduğu için bu noktada İslam ahlak felsefesinin önemli ilk kaynaklarına bakmak yerinde olacaktır. Her şeyden önce "huy" denen şey Arapçada "hulk" kavramıyla karşılık bulur. "Ahlak" kelimesi de "hulk" kelimesinin çoğuludur. Dolayısıyla da hulk veya "huy, fikir ve düşünüp taşınmaya (reviyye) ihtiyaç olmaksızın fiilin nefisten kolaylıkla sadır olmasını sağlayan melekedir." (Tûsî 2007: 81). Nefsanî niteliklerden çabuk kaybolanlarına "hal", yavaş yani geç kaybolanlarına "meleke" denildiği (Tûsî 2007: 81; Kınalızâde 2007: 99) düşünülünce "meleke", kaybolması güç olan bir şey olmakta ve dolayısıyla "huy" da insanda âdeta kaybolamayacak şekilde ve tıpkı bir alışkanlık gibi yerleşen bir durum halini almaktadır.

"Huy"un ya da "hulk/ahlak"ın nasıl bir özellikte olduğu ortaya çıktıysa, bu "huy" denen şeyin nereden geldiğini sorgulamak gerekecektir. Genel olarak huyun varlık sebebi olarak iki şey ifade edilir: Bunlar "doğa" ve "âdet"tir. ""Doğa" bireyin mizacının aslının, kendisinin hallerden bir hale istidatlı olmasını gerektirdiğinde (devrede) olan şeydir." (Tûsî 2007: 81). Bu durum doğuştan sahip olduğumuz huyumuzu ifade etmektedir. "Âdet ise kişinin önce düşünüp taşınma ve fikirle bir işi seçmesi, sorumlulukla ona başlaması, ta ki tekrarlayarak yapmakla ve zahmetli bir çabayla ona alışkın (ülfet) olup, tam bir alışkanlıktan sonra da işlerin düşünüp taşınmaksızın kendisinden kolaylıkla sadır olması ve onun bir huyu haline gelmesidir." (Tûsî 2007: 82; Kınalızâde 2007: 99-100). Bu da sonradan edindiğimiz huyumuzu ifade etmektedir. Öyleyse "huy" ya doğuştan veya sonradan edinilmekte veya kazanılmaktadır.

Ahlakın kaynağıyla -ki bu ahlakın değişip değişmediğine de temel teşkil etmektedir-ilgili temelde iki ana görüş vardır. Bunlardan ilki ahlakın ya da huyların doğuştan sabit olduğu ve değişmediği görüşü olup buradaki temellendirmede -tıpkı ateşte ısının doğal olarak bulunduğu gibi- ahlakın tabii olduğu savunulmaktadır. İkincisi ise ahlakın ya da huyların doğuştan sabit olmadığı ve değişebildiği şeklindedir. Bu ikinci görüş de kendi içerisinde

ikiye ayrılarak bu konudaki görüşler toplamda üç grup halini almaktadır: Dolayısıyla bunlardan ilkine göre ahlak tamamen doğaldır; başka bir ifadeyle ahlak doğuştan sabit bir şekildedir ve değiştirilemez. İkincisine göre bazı huylar/ahlak doğal bazıları ise diğer sebeplere göre sonradan olmakta ve kökleşmektedir. Üçüncüsüne göre ise huylar ne doğaldır ne de doğaya muhaliftir; yani her insan dilediği huyu ya kolay ya da güçlükle edinecek şekilde yaratılmıştır. Eğer huy kişinin mizacına uygunsa kolay, uygun değilse zor bir şekilde edinilir. Kişi önce iradesiyle bir huyu edinir ve sonra devamlılık ve uygulamayla bu huy bir meleke halini alır ki bu görüşlerin sahibi olan Nasîruddin Tûsî'ye göre bu son görüş doğrudur. Çünkü ona göre burada eğitimin gerekliliği ve irade devrededir. İlk iki görüş ise ayırt etme ve düşünüp taşınma gücünü geçersiz kılması, eğitimi ve yönetimi terk ettirmesi, şeriat ve dinleri geçersiz kılması, öğretim ve yetiştirmeyi ihmal ettirmesi bakımlarından kabul edilemezdir (Tûsî 2007: 82; Altıntaş 1999: 22).

Etiğin fizyonomik temellerine yönelik giriş çabamızda bizim için bu görüşlerden ilkinin, yani ahlakın tamamen doğuştan ve sabit olduğu görüşünün önemli bir dayanak noktası olacağını, ancak tartışmalar süresince ikinci görüşün de karşılaşılabilecek çıkmazlarda çıkış noktası yakalamak bakımından önemli bir rol oynayacağını ifade etmek isteriz. Ancak bu tartışmalara geçmeden önce yukarıdan itibaren dile getirdiğimiz fizyonomi, ilm-i firâset, ilm-i kiyafet ve bunların içerikleriyle tarihsel arka planlarına ana hatlarıyla bakmamızda yarar olacaktır. Bu noktada önce fizyonomi kavramına sonra da bunun İslam dünyasındaki karşılıklarına bakmamız ve bir içerik netleştirmesi yapmamız gerekmektedir.

Türkçede fizyonomi olarak okuduğumuz "physiognomi" kavramının literal olarak hangi kelimelerden meydana geldiği noktasında birtakım farklı değerlendirmeler vardır. Bunlardan birine göre, "physiognomy" terimi, üç Grek kelimeden türetilmiştir. Doğa anlamına gelen "physis", kanun anlamına gelen "nomos" ve yargılama ve yorumlama anlamına gelen "gnomos". Bu kelimelerin birleşimsel hali olan "physiognomy" kavramı da "doğayı bilmek" anlamına gelmiş olmaktadır (Oommen & Oommen 2003: 189) (Percival 1999'dan). Diğer bir yaklaşıma göre bu kavram, Grek orijinli Latin bir kelime olarak "physiognomia" veya daha zor biçimiyle "physiognomonia" şeklindedir (Porter 2005: IX-XI). Başka bir yaklaşıma göre ise etimolojik olarak "physiognomony" kavramı, Grekçe doğa anlamındaki "physis" ile belirtme, bilgi, yargılama veya öz anlamındaki "gnomon" kelimelerinden türemiştir. Erken modern dönemde bazı yazarlar bu "gnomon" kelimesinin

kanun veya kural olduğunu da iddia etmişlerdir (Porter 2005: X; Kini & Kumar 2014: 39).

Kavramın içeriğine yöneldiğimizde ise görülmektedir ki; “Physiognomy” denen bilim (şimdilerde sahte bilim olarak düşünülmektedir), eskiden insan yüzünün yapısından edinilen sezgisel psikolojik niteliklere dönük girişime atfediliyordu. Kimi zaman kafatası bilimini (frenoloji) içeren bir araştırma için de söz konusu olan “physiognomy”, günümüzde sadece yüzün yapısına atfedilmektedir (Statt 1998: 102). Bununla birlikte fizyonominin içeriğiyle ilgili çok sayıda tanımla karşılaşmak mümkündür. Nitekim “physiognomi” ilkin, herhangi bir yaşayan organik varlığın karakter ya da ruhunun şekil, yüz ifadesi ve çehresinin rengi yoluyla açığa çıkması olarak tanımlanabilmiştir. İkinci olarak, gözlemciye ayan olmuş karakteri bilme ve anlamanın bilimi ve sanatı olarak tarif edilen physiognomy bu iki açıdan aktif ve pasif olmak üzere iki şekilde değerlendirilmiş olmaktadır (Willis 1889: 17).

Başka bir tanımlamaya göre physiognomy, özelliklerden ve şekilden karakter çıkarma ile ilgilidir. Bu kelime kişinin karakterini veya kişiliğini o kişinin dışsal görüntüsünden, özellikle de yüzünden belirleme için kullanılır. Bu kelime, bir kişinin, objenin veya yerin genel görüntüsüne referansla da kullanılabilmektedir (Kini & Kumar 2014: 39). Yine physiognmomy, kişinin dışsal görüngüleri, özellikle yüz, yüzsel özellikler, cilt dokusu ve yapısının değerlendirmesinin birinin karakter veya kişiliği hakkında bilgiler verebileceği fikrine dayalı bir teoridir (Kamenskaya & Kukharev 2008: 65).

Physiognomi ile ilgili çalışmalarda önemli bir isim olan Johann Caspar Lavater ise en yaygın anlamıyla ele alındığında physiognomy kelimesini ister hareketli ya da durağan, ister orijinal isterse de resimden görünsün, insanın dışı, dış görünüşü için kullandığını söylemektedir. Ona göre Physiognomony ya da daha kısa yazılışıyla physiognomy, insanın dışsal ve içsel, görünen dış yönü ile gizli içeriğinin benzeşmesinin veya tekabüliyetinin bilgisi veya bilimidir (Lavater 1789: 19). Ona göre, physiognomy, pathognomy’nin tersine, insanların güç ve eğilimlerinin işaretlerinin bilgisidir (Lavater 1789: 20). Lavater’e göre her kim, insanın dışsal yönüyle oluşmuş ilk izlenimlerinden, onun karakterinin doğru değerlendirmesini yaparsa, o doğal bir physiognomisttir. Bilimsel physiognomiste gelince o, dışsal özellikleri saptayabilen ve isabetli bir şekilde tanımlayan kişidir. Felsefi physiognomist ise dışsal izlenimlerin içsel nedenleri olan bu dışsal özellikler ve işaretlerin ilkelerini geliştirmeye yetkin olan kişidir (Lavater 1789: 19-20). Lavater’in bu son

tanımı oldukça dikkat çekicidir ve bizim burada yapmaya çalıştığımız da bu gruptakilerin yaptıkları bağlamında değerlendirilebilir.

Fizyonomi bilimine yönelik bu farklı tanımlamalardan nasıl bir ortak tanıma ulaşabileceğimizin cevabını vermeden önce bu bilimin tarihçesine de kısaca değinmek yerinde olacaktır. Fakat tanımla ilgili karşılaşılan tartışmaların daha fazlasını tarihçeyle ilgili tartışmalarda görebilmekteyiz. Nitekim bu bilimi, Greklere (Empedokles, Sokrates, Hippokrates ve Aristoteles), Çinliler ve Hintlilere, Romalılara (Polemon ve Adamantius), Arap dünyasına (İbn Sina dâhil), Avrupa Rönesans'ına (Gerlomano Cardano ve Giovanni Battista della Porta) dayandıranlar olmuştur (Kamenskaya & Kukharev 2008: 65). Bazı araştırmacılar da bu bilimi Konfüçyüs öncesi Çin'e kadar götürmüştür (Oommen & Oommen 2003: 189; Aleskerli 2002: 1). Hatta fizyonominin kökenini Babillere kadar götürenler de vardır (Lincicum, 2013: 3-4). Sonraki dönemlerde 18. yüzyıl süresince popülarite gösteren fizyonominin, 19. yüzyılda phrenologyle düşüş gösterdiğini, personologistlerle birlikte 20. yüzyılda tekrar güçlendiğini ifade edenler olmuştur (Kamenskaya & Kukharev 2008: 66).

Elbette klasik tarzda fizyonomiye dair ilk eserlerin kimden kaldığı ve özellikle İslam dünyasını oldukça etkileyen bu eserlerin hangileri olduğu noktasında önemli fikir ayrılıkları olmuştur. Bu noktada İslam dünyasında bu tür eserler genellikle Aristoteles'e atfedilir ve bu bağlamda birçok tartışma olmuştur. Aristoteles'in *Birinci Analitikler*'inde fizyonominin görülebileceği söylenmekle birlikte, ona atfedilen Physiognomy adında bir risalenin bulunduğu da ifade edilmiştir. Fakat ona ait böyle bir eserin söz konusu olamayacağı, sözü edilen eserin ya öğrencilerinin ya da Laodikyalı Polemon'un eserlerinden etkilenerek yazılan bir eser olduğu ileri sürülmüştür (Lincicum, 2013: 3-4). Elbette bu araştırmacılar, Aristoteles'e atfedilen, başlığında en eski kullanım biçimiyle "Physiognominics" kavramının yer aldığı ve elimizde de mevcut bulunan bir risaleden haberdardırlar. T. Loveday ve E. S. Forster tarafından İngilizceye çevrilmiş olan bu metin Jonathan Bornes'in editörlüğünde hazırlanan *The Complate Works of Aristotle* adlı çalışmanın 1237 ile 1250. sayfaları arasında yer almaktadır (Aristoteles 1985: 1237-1250). Ancak şu ilginçtir ki, Diogenes Laertius, *Lives and Opinions of Eminent Philosophers* adlı meşhur eserinin Aristoteles bölümünde onun Physiognomy ile ilgili bir eseri olduğunu söylemektedir (Laertius 1853: 190). Yine de tüm bunlar, adı geçen eserin Aristoteles'e ait olduğunu kesin olarak kanıtlamaya yetmez ve bu konuda oldukça geniş bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Aristote-

les'e atfedilen eserlerin sayısının çok olduğunu, fizyonomi ile ilgili birtakım bilgilerin yer aldığı *Sırru'l-esrar* adlı eserin de yanlışlıkla ona atfedildiğini hatırlatmak gerekir (Bıtrik, 1995).

Bütün bu bilgilere daha fazlasını ilave etmeyeceğimizi, zira bu makalenin amacının fizyonominin tarihsel geçmişini, ilk eserleri ve literatür taramasını ortaya koymak olmadığını ifade etmek isteriz. Bu konuda elimizde yeterli bir literatür bulunmakta ve bu literatürün hazırlanıp sunulması başka bir çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir.[1] Bizi asıl ilgilendiren, fizyonominin ne olduğu ve etik bir temellendirme olarak ahlak felsefesinde nasıl bir yer bulacağı hususudur. Fakat bu esas sorunun cevabını verme sürecinde fizyonomi kavramının ve biliminin İslam dünyasındaki karşılığını ve bu karşılığın genel içeriğini belirtmemiz gerekli görülmektedir. Böylece çok önemli iki felsefi miras olan Doğu ve Batı felsefi mirasında, fizyonominin algılanışı ve içeriği daha da netleşmiş olacaktır.

İslam dünyasında fizyonomi kavramına karşılık olarak kullanılan en önemli iki kavram ilm-i firâset ve ilm-i kıyafettir. Bu kavramlar daha doğru biçimiyle ilmü'l-firâse, firâsetname, ilmü'l-kıyafe, kıyafetname vb. varyantlarla bu alandaki eserlere isim olmuştur.

Firâset esas itibariyle insanların, diğer varlık ve olayların iç yüzünü keşfetme, gelecek hakkında doğru tahminlerde bulunma melekesi anlamına gelen bir kavram ve bu konuyu ele alan bir ilim dalıdır. Literal olarak keşfetme, sezme, ileri görüşlülük gibi anlamlara gelen firâset, geniş anlamıyla akıl ve duyu organlarıyla bilinemeyen, ancak sezgi gücüyle ulaşılan bütün bilgi alanlarını kapsar. Ayrıca firâset, bir kişinin dış görünüşüne bakarak onun ahlâk ve karakteri hakkında tahminde bulunmak demektir. Bu açıdan physiognomy anlamındaki firâset, bir kimsenin fizikî yapısından yani boy, renk, organlarının yapısı, el ve yüz hatlarından yola çıkarak o kişinin ahlâk ve karakterini teşhis etmek demektir. Kaynaklarda hikemî-tabii, riyâzî ve ilâhî olmak üzere üç firâset türünden söz edilmektedir. Riyâzî firâset; madde âleminden ve bedenî hazlardan soyutlanan insanın herhangi bir kişi veya olay hakkında isabetli tahminler yapmasıyla ilgilidir. İlâhî firâset; Allah'ın, kalbine attığı bir nur ile kulun hakkı bâtıldan ayırması ve muhataplarının karakterlerini teşhis etmesiyle ilgilidir. Bu bağlamda sûfîler bu terimi "ilham" anlamında kullanmış ve onu gaybı bilmenin bir aracı olarak görmüşlerdir.

1 Bu çalışmalar tarafımdan yürütülen "Etik ve Siyasetin Fizyonomik Temelleri" adlı Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında devam etmektedir.

Hikemî-tabii firâset ise fizyonomiye karşılık olarak kullanılmıştır. Riyâzî ve ilahi firâsete şer'î firâset denildiği gibi hikemî-tabii firâsete hükmî firâset de denmiştir. Hikemî-tabii firâset ya da hükmî firâsetin İslâm dünyasına İslâm öncesi kültürlerden geçtiği ve bu noktada Aristoteles'e atfedilip esasında Yuhannâ b. Bıtrîk tarafından Arapça'ya tercüme edilen *Sırru'l-esrâr* adlı apokrif eserin İslâm dünyasındaki bu tür firâset anlayışını geniş ölçüde etkilediği ileri sürülmüştür (Uludağ 1996: 116; Çavuşoğlu 2004: 15-32; Bozkurt 2008: 14-30; Türk 2007: 4-10).

Firâsetle ilgili eserlerin bir benzeri de kıyafetnâme namını taşımakta olup insanın dış görünümünden karakterini tanımayı konu edinmektedir. Arapça ka-v-f kökünden türeyen kıyâfe(t); iz sürüp gitmek, takip etmek, peşi sıra gitmek anlamına gelir. Kelime Türkçe ve Farsçada ayrıca kılık kıyafet, elbise, şekil, görünüş anlamlarına da gelir. Eskiden Arabistan'da yerdeki ayak izlerine bakarak iz sahibi hakkında bazı tespitlerde bulunan, kişiler arasındaki benzerliklerden, özellikle ayak benzerliklerinden akrabalık derecesini belirlemeye çalışan kimselere kâif denmekteydi. İnsanın görünen dış özelliklerine bakarak görünmeyen iç özelliklerini anlamaya çalışan kimseye de kâyif veya kıyâfet-şinâs denilmiştir. Arapçada firâse(t) kelimesi de iz sürmek, birinin arkasından gitmek anlamına geldiğinden Arap âlim ve edipleri kıyafet yerine daha çok firâset kelimesini kullanmışlardır. Folklorda ise kıyafet el falı ve yüz falı anlamlarını kazanmıştır (Mengi 2002: 513; Çavuşoğlu 2004: 33-70; Bozkurt 2008: 30-70; Türk 2007: 11-18).

Gerek ilmü'l-firâset gerekse de ilmü'l-kıyafe adları altında benzer tarzda çok sayıda alt araştırma alanları tespit edilmiş ve açıklanmıştır. Taşköprizâde'ye göre ilmü'l-kıyâfe adıyla da anılan firâset ilminden doğan alt ilimler şunlardır: İlmü'ş-şâmât ve'l-hayalân: İnsandaki ben vb. şeylere bakıp onun iç dünyasını keşfetmek. İlmü'l-kef veya ilmü'l-esârîr: Kişinin el, ayak ve yüz hatlarına bakıp huyunu ve şahsiyetini anlamak. İlmü'l-ektâf: Keçi ve koyunun kürek kemiğine bakıp savaş, barış, kıtlık ve bolluk konusunda bir sonuç çıkarmak. İlmü'l-irâfe: Şu anda meydana gelen bazı olaylardan hareketle gelecekteki olaylar hakkında akıl yürütmek. İlmü'l-ihtilâc: Organlarda görülen seyirme, çarpıntı vb. durumlardan ileride meydana gelecek olaylara dair sonuç çıkarmak. İlmü'l-ihtidâ bi'l-berâri ve'l-akfâr: Sahra ve çöllerde yön tayin etmek. İlmü istinbâti'l-maâdin: Madenlerin yerlerini belirlemek. İlmü'r-riyâfe: Toprağın nemine, üzerindeki bitkilere ve orada barınan canlılara bakarak yeraltı sularını bulmak. İlmü nüzûli'l-gays: Yağmurun yağıp yağmayacağını tahmin etmek. İlmü kıyâfeti'l-eser: İz sürmek. İlmü kıyâfe-

ti'l-beşer: İnsanların organlarına ve bunlar arasındaki ilişki ve oranlara bakıp kişilerin ruh yapılarını teşhis etmek, iki kişi arasındaki benzerliği dikkate alıp aralarında nesep bağı bulunup bulunmadığını belirlemek (Uludağ 1996: 116; Çavuşoğlu 2004: 15-32; Bozkurt 2008: 14-30; Türk 2007: 4-10).

İslam dünyasında "kitabu'l-firâse" ve "kıyafetname" namlarıyla çok sayıda eser yazılmıştır. Yaygınlaşmış literatüre bakıldığında İmam Şafiî, Kindî, Ebubekir Zekeriyya er-Râzî, Fahrettin er-Râzî, Muhyiddin İbn Arabî gibi önde gelen İslam âlimlerinin konuyla ilgili çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı döneminde yazılmış çok önemli kıyafetnameler de vardır (Çavuşoğlu 2004: 40-41). [2]

İster fizyonomi ister firâset isterse kıyafet kavramlarıyla karşılansın, ortaya çıkmıştır ki, bu bilim, insanın dış görünüşüne bakarak onun ahlakı, huyu vs. ile ilgili bir takım sonuçlar çıkarma çabasıdır. Her ne kadar yakın zamanlarda fizyonomi, yüzün yapısına hasredilmiş olsa (Fahreddin 1933; Özgülen 2004: 7vd.; Swain (2007); Göka & Beyazyüz 2012) da fizyonominin klasik literatürünün büyük oranda yüzle sınırlı kalmadığını ve bütün bedenin dışsal yönüyle ilgili olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki; fizyonomi bu kısa tanımlamayla ele alınacak ve incelenecek bir alandan ibaret değildir. Bunu -şimdilik- Aristoteles'e aidiyeti şüpheli olarak görülen *Physiognomonics* adlı risalenin başından itibaren görebilmekteyiz. Risalenin daha ilk cümlelerinde "Aristoteles", fizyonominin alanını ve kullanılabilirliliğini şu açık ifadelerle dile getirmiştir:

> 1. Zihinsel karakter, bedensel süreçlerden bağımsız ve etkilenmemiş değildir, aksine bedenin durumuna bağlıdır; bu, tam da sarhoşluk ve hastalık ile örneklendirilebilir. Ki orada değişmiş bedensel şartlar bariz zihinsel değişiklikler doğurur. Ve aksine beden, ruhun duygulanımlarından/eğilimlerinden -sevgi ve korku duyguları ile haz ve acı durumlarından- açıkça etkilenir. Ama yine de beden ve ruhun esaslı ilişkileri ve her ikisinin çok yoğun karşılıklı etkileşiminin en iyi örnekleri, doğanın normal ürünlerinde bulunabilir. Tek bir türün formu ve başkasının zihinsel karakteri üzere olan bir canlı asla olmamıştır: Aynı türü kendilerine mülk edinen ruh ve beden her zaman birbirlerine uyarlar/beraber giderler ve bu da belirli bir bedenin belirli bir zihinsel karakter barındırdığını göstermektedir. Dahası hayvanlar üzerine uzman olanlar, her zaman karakteri bedensel formla değerlendirebilmişlerdir: Dolayısıyla bu, bir binicinin atını ya da bir avcının köpeğini seçmesi demektir. Artık tüm bunların doğru olduğunu varsayarsak, fizyonomi uygula-

2 Kıyafetnameler özelinde yapılmış birtakım genel ve yüzeysel literatür çalışmaları bulunmaktadır (Örnek olarak bkz. Çakır 2007: 333-350; Yılmaz 2012: 129-139). Araştırmalarımıza göre bu çalışmalar kıyafetname ve fizyonomiye dair kapsamlı literatür çalışmaları olmayıp, bu çalışmalarda oldukça fazla sayıda eser ve kaynak göz ardı edilmiştir.

> nabilir/kullanılabilir olmalı (Aristoteles 1985: 1237 [805a1, 1-18]).

Bu ifadelerinin devamında Aristoteles fizyonomide geçmişte, her birinin kendine özgü taraftarlarının bulunduğu üç temel metodun denendiğini ifade ederek (Aristoteles 1985: 1237 [805a1, 19]) bu üç metot hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

> Birinci metot, fizyonomik çıkarımlarda şöyle bir varsayımla muhtelif hayvan cinslerini esas almıştır: Her cins için özel bir hayvan formu vardır, ve özel bir zihinsel karakter şöyle bir bedene uyar, ve sonra da farz edelim eğer bir adam bedeniyle falan falan bir cinse benzerse o, ruhuyla da ona benzer.
>
> İkinci metodu savunanlar aynı yoldan ilerlemiştir, şu farkla ki, onlar sonuçlarını tüm hayvan türlerinden çıkarmamışlar bunun yerine kendilerini insan varlıklarıyla sınırlandırmışlardır: Onlar görünüş ve karakter farklılıklarından hareketle çeşitli insan ırkları ayrımında bulunmuşlar (örneğin Mısırlı, Trakyalı, İskit) ve onların karakterlerinin işaretlerini bu ırklardan hareketle belirlemişler.
>
> Üçüncü metot, temeline öfke, korku, tutku, coşku ve tüm diğer güçlü duygular gibi zihnin farklı durumlarıyla birlikte gözlemlenen karakteristik yüzsel ifadelerini koymuşlardır.
>
> Tüm bu metotlar mümkündür ve [tabi] diğerleri de: İşaretlerin seçimi farklı şekillerde yapılabilir. Zikredilen son metot kendi başına, yine de, birçok yönden eksiktir (Aristoteles 1985: 1237 [805a1-20-32]).

Görülmektedir ki Aristoteles fizyonomide tek bir metodun olmadığını, hayvan türleri ve tipolojilerinden hareketle de insan karakterlerinin tespiti ve tasnifine gidildiğini açıkça belirtmiştir. Fizyonomi ile ilgili eserlerde de bu durum açıkça görülmektedir. Buna rağmen Aristoteles bu metotlar içerisinde eksik yönleri olanları ele alacağını ifade etmekte ve bu metotları eleştirel bakışla değerlendirmektedir. Risalenin devamında o, fizyonomide nasıl bir yöntemin takip edilebileceği konusunda önemli felsefi tartışmalara da girişmektedir. Dolayısıyla Aristoteles'e atfedilen bu risale iyice incelendiğinde fizyonominin felsefi düşünüş açısından oldukça etkili bir şekilde irdelenebileceği ve değerlendirmeye alınabileceği görülecektir.

Etikte Fizyonomik Temellendirme ve İmkânı

Fizyonominin alanı, içeriği, metodu, tarihçesi ve literatürüne dair bu genel tespitler, onun nasıl bir bilim olduğunu göstermek bakımından yeterli olsa gerektir. Makalenin başında ahlakın kaynağına dair belirlediğimiz üç ana temellendirmeden ilk ikisi çerçevesinde bakıldığında fizyonominin hangi tür ahlaki kaynak için bir temel oluşturabileceği daha da netleşmiş olmaktadır. Bu bağlamda ahlakın doğuştan olduğunu, tabii olduğunu,

değişmediğini ileri sürüp ahlakı bu şekilde temellendirenler için en önemli dayanaklardan birinin fizyonomi olabileceğini artık dile getirebiliriz. Fizyonomide bedenlerin dış görünüşleri ile bu dış görünüşlerle uyumlu olduğu düşünülen huylar/ahlaklar ilişkilendirilmekte, insan tipolojileri ile hayvanlar arasında benzerlikler oluşturulmakta ve uzun bir tecrübe birikimini gerektiren ilişkilendirmelerden hareketle belli bir beden fenomeniyle belli ahlaklar arasında bağlar kurularak bazı genellemelere gidilmekte ve bir tür beden-huy ilişkisi kurgulanmaktadır. İşte bu ilişkilendirme, bağlantılandırma ve kurgulamaların etikte önemli bir ahlaki temellendirme biçimi olabileceğini ve daha çok ahlakın doğallığı, tabiiliği, genlerde bulunuşluğu veya doğuştanlığı görüşünü destekleyen ilave bir yeni dayanak ve temellendirme biçimi olabileceğini düşünmekteyiz.

Ahlakın doğuştan veya tabii olması genelde Tanrı'nın belirlediği kader ve genlerden tevarüs yolu gibi şekillerde izah ve dayanak bulurken; biz bunlara fizyonomik temellendirmeyi de ilave etmiş olmaktayız. Şayet kader, mutlak bir Tanrı'nın mutlak bir iradesiyle belirlenmiş bir şey ise bu tarzdaki bir kader hakkında genel geçer bir kriter belirleyemeyeceğimiz gibi bu kriterleri tespit etmeye dönük herhangi bir öngörüsel belirti, işaret ve emare de gösteremeyiz. Eğer ahlak genlerle aktarıla gelen bir şeyse, bu durumda anne babadan ve belki daha da ileri giderek büyükbabalardan ve büyükannelerden gelecek ahlaki kişilik çocuklara geçecek ve böyle bir ahlaki durumun öngörüsel belirtisi, işareti veya emaresi, o kişinin soyu olacaktır. Bu durumda aileye bakılarak dünyaya gelecek çocuğun ahlakı hakkında bazı öngörülerde bulunulabilecek; fakat burada aynı soydakiler arasında bir benzerlikle sınırlı kalınmış olup aynı soyun dışındakiler arasındaki benzerlik ise yalnızca bir imkâniyet boyutunda kalmış olacaktır. Eğer ahlak, fizyonomiye dayandırılırsa bu noktada benzer tipolojiler, tenler, yüzler, el kol şekilleri, boy ve göz, saç vs.nin renkleri, benzer nitelikte bir ahlaka işaret edecek ve şu halde bir tür fenomenolojik ilkelerle birçok ahlaki davranış ve tutumun belirlenmesi veya öngörüsü söz konusu olabilecektir.

Fizyonomik temellendirme, kader ve genlere dayalı temellendirme tarzlarından öncelikle gözleme dayanmak bakımından farklılık göstermektedir. Yine kader ve gensel temellendirme tarzları öncel durumlar iken, fizyonomik temellendirme sonrasal ve sonuçsal bir özelliktedir. Ancak fizyonomik özelliklerin kaynağı, bugünkü gen araştırmalarının ilerlemesiyle anlaşılabileceği için öncel bir durum olarak da belirtilebilir. Bu bakımdan şayet fizyonomiksel bir ahlak doğruysa -ki bu henüz kanıtlanmış değildir

ve oldukça tartışmalıdır- birinin genlerinden hareketle onun fizyonomisi ve dolayısıyla ahlakı anlaşılabilir. İşte bu şartlar altında fizyonomi, ahlak için bir temel olarak ileri sürülebilir.

Fizyonomik temellendirmede bedenin görüntüsü ile karakter, huy ve ahlak arasında kurgulanan ilişki, beden-ruh düalitesinin kabulü halinde, bu düalitenin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Böyle bir anlayışta ruhun bedene, bedenin de ruha etkileri ve yansımaları olabilmektedir. Buradaki ruh sadece bir canlılık sebebinden ibaret görülmeyip bir tür "kendilik" ve "benlik" olarak kabul edildiği ve bazı anlayışlarda ruh bazı birikimlerle veya tamamen birikimli olarak bedene girdiği için, içinde bulunduğu bedenine farklı tezahürlerle yansıyabilmektedir. Beden de sahip olduğu yapı biçimi ve farklılıklarıyla kendisinde bulunan ruhu kısıtlayabilmekte veya farklı boyutlara ulaşmasına imkân verebilmektedir. Bunlar ruh beden ilişkisinin muhtelif ilişkilerinin veya bir çeşit ilişkisinin en genel ifadesi olarak belirtilebilir. Fizyonomiyle bağlantılı düşünüldüğünde, sakin ve dingin ruhlu bir insanın bedensel duruşu ve biçimi ile; hareketli, aktif ve cevval ruhlu birinin bedensel görüngüleri arasında elbette bir farklılık gözlemlenebilir. Bunun tersi olarak, doğuştanlığı itibariyle zayıf ve güçsüz bir bedendeki ruh ile güçlü ve kas yapısı doğuştan farklı olan bedendeki ruhun -iki ruh eşit ve aynı nitelikte olsa dahi- içinde bulundukları bedenlerdeki tezahürleri farklılık arz edecektir. Bu noktada ruh bedeni, beden de ruhu şekillendirebilirken, bedenin görünen yönünün ruha dair belli bir oranda bize bilgi verebileceğini de söyleyebiliriz. Birtakım gözlemler ve rasyonel çıkarımlarla (da olsa) bu tespit ve değerlendirmeler fizyonomiyi anlama bakımından bizlere önemli açılımlar sağlamaktadır.

Fizyonomik temellendirme bir yönüyle bedenin fenomenolojisi gibidir; onun görünen yönünün okunması ve ondan bir takım anlamlar çıkarılmasıdır. Bedenin görünen yönünün çevreden etkilendiği, farklı beden tipolojilerinin birleşiminden sonra da çok sık karşılaşılmayan bedenlerle muhatap olunabileceği, fizyonomi eserlerinin sınırlı kaldığı insan gözlemleri vb. gibi durumları göz önüne aldığımızda fizyonomik temellendirmenin her zaman iş göremeyebileceği tartışmaya açılabilir. Bizce fizyonomik temellendirmeye teknik anlamda yöneltilebilecek en önemli eleştirilerin başında bu hususlar gelmektedir. Şu var ki; "çevresel etki" faktörü geçerlilik ilkeleriyle revize edilebilir. Farklı beden tipolojilerinin birleşiminden çıkan melez tiplerin fizyonomik temellendirmeyi ortadan kaldıramayacağını ve fakat sadece envanterine bunlarla ilgili tespitleri de ilave etmekle bu eksiklikleri

giderebileceği söylenebilir. Fizyonomi eserlerinin yeteri kadar gözleme dayanmadığı eleştirisi ise "şayet yeteri kadar bir gözlem sağlanırsa…" şartıyla zayıflatılabilir.

Bu eleştirilere şunlar da ilave edilebilir: Fizyonomi, tümevarımsal bir süreçle şekillendiği için fizyonominin verilerini tam anlamıyla kesin veriler olarak görmek zordur. Zira bütün siyah gözlülerin güvenilir olduğu önermesinin doğru olabilmesi, bütün siyah gözlülerin güvenilir olduğunu ortaya koymakla mümkündür. Buradaki durumu bütün kuğuların beyaz olmasını, bütün kuğulara bakmaya gerek olmadan kabul edebiliriz düşüncesiyle karıştırmamak gerekir. Çünkü fizyonomi, huy ve davranış biçimleriyle beden arasındaki ilişkiye dayanmaktadır ve huy ve davranış biçimleri çok sayıda etkiye maruz kalmaktadır. Dolayısıyla çoğu siyah gözlü insan incelenmeden bir yargıya varmak doğru sonuç vermeyebilir. Daha teknik bir ifadeyle fizyonomi gibi bir alanda örneklem, evreni her zaman, hatta çoğunlukla karşılamayabilir. Ancak böyle bir eleştirinin gözleme dayalı bütün araştırma alanları için geçerli olduğunu ve bilimdeki deneylerde bile böyle bir ihtimalin söz konusu olabileceğini unutmamak gerekir.

Diğer yandan fizyonomik temellendirme, huyların tabii olduğu düşüncesine yapılmış olan meşhur eleştiriye cevap vermekte de zorlanmaktadır. Çünkü eğer ahlak doğuştan olmuş olsaydı, eğitim ve öğretimin gerekliliğinden, iradeden ve değişebilirliğin imkânından söz edemezdik. Yine bunlara bağlı olarak hukuk kuralları, din vs.ye de gerek kalmazdı. Fakat şunu ifade etmeliyiz ki, eğitim, öğretim, dinler vs.nin gerekliliği ile bunların insanların ahlaklarını ne derece değiştirebildiği veya hangi ölçüde değiştirebildiği noktasında elimizde kesin kanıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla eğitim ve öğretimin gerekliliği, dinlerin gönderilmesinin anlamlılığı düşüncesinin insanın ahlakını büsbütün değiştirilebileceği arasında kesin ve kati bir sebep sonuç ilişkisi olmadığı için bu düşüncelerin ahlakın doğuştanlığını büsbütün iptal etmesi ileri sürülemez. Zira eğer böyle bir şey olmuş olsaydı, dinlerin ve eğitimin herkeste aynı ahlakı ve aynı ya da en yakın sonucu doğurması gerekirdi ki böyle bir şey mümkün gözükmemektedir. Bu durum en azından doğuştan bir yapıyla geldiğimizi göstermek için önemli bir ipucudur.

Tam da bu noktada ahlakın kaynağıyla ilgili olarak "bazı huylar/ahlak doğal bazıları ise diğer sebeplere göre sonradan olmakta ve kökleşmektedir" şeklindeki ikinci temellendirmeye geçerek, fizyonominin bu temellendirme biçiminde kendisine nasıl bir yer bulabileceğine değinebiliriz. Fizyonomik

temellendirmenin, ahlakın tamamen doğuştan olduğuna dair destekleyici bir temellendirme biçimi olarak gösterilmesinde karşılaştığımız çok sayıda güçlüğün, ikinci temellendirme noktasında oldukça azalabileceğini söylemek mümkündür. Zira insanın bazı ahlaki özelliklerini doğuştan bazılarını sonradan edindiği iddiası, insanın bedensel özelliklerinde bile geçerli bir durum olarak görülebilmektedir. Bu noktada fizyonominin yüzde yüz sonuç vermesini beklemediğimiz bazı tespitlerinin, böyle bir temellendirme biçiminde en iyi ihtimalle yüzde elli bir sonuç vermesini beklemek mümkün olabilecektir. Zira insanın sahip olduğu bedenin, o bedenin içyapısıyla yani zihinsel süreç ve kişilik özellikleriyle büsbütün ilişkisiz olduğunu söylemek ispatı gerektiren bir husustur. Tilkiden tilki, aslandan aslan tavrı ve huyu beklenirken, en genel manada insandan da insanca bir karakter yapısı beklenir. Bu genel sınıflandırmayı insan türünün kendisi içerisinde yaparak belli bedensel yapıdaki insanlardan yüzde yüz olmasa da en azından yüzde elli veya buna yakın oranda benzer bir karakter beklemek imkânsızlık sınırları içerisinde değildir.[3] İşte fizyonomistlerin tecrübî ilimlerinin etikte en azından bu düzeyde bir temel bulacağı söylenebilir ve bu durum fizyonominin büsbütün dışlanmasına karşı bir engel oluşturabilir.

Ülkemizde de fizyonomiye yönelik tenkitlerde bulunulmakta ve en sert eleştiriler Göka ve Beyazyüz'ün birlikte hazırlamış oldukları eserde görülmektedir. Onlara göre gözlem ve deneyler gibi her türlü bilimsel birikim fizyonomiyi geçersiz kılmaktadır; göz şekli, ten rengi, ağız burun yapısı vs. gibi şeyler, kişinin ahlakını ifade edemez (Göka & Beyazyüz 2012: 127-128, 162-174). Fakat onlara göre yüz ifadelerinin, jest ve mimiklerin, daha net bir ifadeyle beden dilinin bir anlamı olabilir (Göka & Beyazyüz 2012: 174-183). İlk planda haklı görülen bu eleştirilerin biraz daha derinlemesine irdelendiğinde bazı sorunlar barındırdığı görülür. Örneğin onlar, beden dili olarak ifade edilen bazı jest ve mimiklerin bir anlam ifade ettiğini kabul etmektedirler. Ancak unutmayalım ki, jest ve mimikler belli bir zamandaki belli hareketler olup bu zamansal-mekânsal hareketler o âna özgü durumlar/tavırlar vs. ile ilişkilendirilmekte ve bu ilişkinin yüksek oranda mümkün olabileceği ileri sürülmektedir. Başka bir ifadeyle durumsal bir tavır, yine durumsal olan kısa süreli bir jest ve mimikle ifade edilmektedir. Öfkenin, öfke

3 İskender Fahreddin'in Fizyonomi İlmi Sima adlı eserinin kapağında Prof. Dr. Reiss namındaki birinden aktardığı şu cümle çok da mantıksız değildir: "Hile ve desisenin medeniyetle beraber ilerlediği bu asırda yaşayanlar: Hayatta tanıştığı ve görüştüğü kimselerin mizaç ve hüviyetlerini kolaylıkla anlıyabilmeleri için mutlaka bir ilmi sima kitabını gözden geçirmelidir. *Bu ilim -yüzde elli nisbetinde isabetle dahi olsa insana, muhatabının maskesini indirmeğe yardım eder.*" (Fahreddin 1933).

durumunda kısa süreli bir öfke mimiği ile gösterilmesi gibi. Bunu kabul edebiliriz. Buna dayanarak, bu defa da geçici ve durumsal bu şeyleri, biraz daha kalıcı ve durumsal olmayan şeylere dönüştürelim. Bu defa karşımıza kalıcı bir davranış biçimi, yani bir huy çıkacak ve durumsal olan bir mimik kalıcı olan fizyonomik bir işarete evirilebilecektir. Bir örnekle ifade edecek olursak, gözleri kısıp dudakları da hafif bir şekilde öne çıkararak biraz kurnazca bir mimik yapan birinin kurnazca düşündüğünü söylemenin mümkün olduğunu kabul ederken, bu mimiğin süreklilik kazandığı bir tipin kurnaz bir tip olduğunu neden söyleyememekteyiz. İşte bu da bizce fizyonominin imkâniyetine bir ihtimal daha verebilmektedir.

Diğer yandan fizyonominin ırkçılığa yol açtığı ve kaderciliğe götürdüğü de dile getirilen (Göka & Beyazyüz 2012: 23, 29) başat iddialardandır. Mutlak manada bir fizyonomi ve hatta tüm doğuştancı iddialar kısmen kaderciliğe götürse de yukarıda yaptığımız açıklamalar bunun kadercilikten bazı yönleriyle ayrıldığını göstermektedir. İkinci temellendirme biçimi hesaba katıldığında bu kadercilik kısmen yumuşamaktadır. Diğer yandan insanın büsbütün özgür olduğu fikrinin kesinliği tartışmalı olmakla beraber bu noktada deterministik/belirlenimci fikirleri büsbütün görmezden de gelemeyiz. Fizyonominin ırkçılığa neden olduğu düşüncesi ise zaten onun iptali için bir iddia olamaz. Zira iyi araştırılırsa aynı durumun kimi zaman antropolojide de karşımıza çıktığını görürüz. Dolayısıyla bir şeyin ırkçılık için kullanılabilir olması ile onun buna neden olması ve bu nedenle de bilim olmaması arasında doğrusal bir ilişki kurulamaz.

Tüm bu tespitler, eleştiriler ve bu eleştirilere yönelik cevaplarımızla biz yine de fizyonominin mutlak hakikat olduğu, kahir bir şekilde gerçeği yansıttığını iddia etmiyoruz; fizyonominin en azından büsbütün uydurma ve saçma olamayacağını ifade etmek istiyoruz. Bizce işte bu yaklaşım felsefece bir bakıştır. Bir "bilim adamı" ile bir "felsefeci"nin tarihe, geçmişteki bilimlere ve araştırma alanlarına bakışı arasında önemli farklılıklar vardır ve olmalıdır. Bilimselliğin deneysel ve gözlemsel yöntemlere ve alanlara sıkıştırılması birçok önemli alanın farklı çabalar için kullanımını engellemeye sebep olabilmektedir ve maalesef fizyonomi de bundan nasibini almıştır. Batı dünyasında İlkçağlardan günümüze kadar tıp, antropoloji, felsefe (ahlak felsefesi, fenomenoloji vs.), edebiyat, görsel sanatlar, mühendislik vs. gibi çok sayıdaki alanlarda kendis-

ine yer verilen ve verilebilecek olan fizyonominin, ülkemizde[4] özellikle son zamanlarda bazılarınca büsbütün dışlanması anlaşılmaz bir durumdur. Bu dışlamada fizyonomi, "bilimsel hiçbir değeri olmayan deyişlerden ibaret" olarak gösterilmiş, "Kıyafetname yazarlarının da kafası pek net değildir." yorumlarında bulunulmuştur (Göka & Beyazyüz 2012: 126, 127). Bunlara ilaveten şu cümleler de çok ciddi biçimde ispatı gerektirmektedir:

> Kıyafetname yazarlarının hemen tamamının metodolojiden yoksun, bilimsel bilgi edinme yöntemlerinden habersiz, epistemolojik kaygılar taşımayan, yani bilginin ne şekilde elde edileceği veya hangi bilginin geçerli olduğu ile ilgili bir sorgulama sürecini zihinde yaşamamış olan, belirli bir disiplin içinde bilgi üretmeyen edebiyat meraklıları olduklarını söyleyebiliriz (Göka & Beyazyüz 2012: 128).
>
> (...) Kabul etmek zorundayız ki, "ilm-i kıyafet" adı altında ilim yaptıklarını söyleyen, bu amaçla kıyafetname yazan bir çok yazar, bu ilkeyi ihlal etmiş, İslam bilgi gövdesiyle hiçbir alakası bulunmayan Batılı fizyonomiyi İslami bir bilgi türüymüş gibi gösterme hatasına düşmüştür (Göka & Beyazyüz 2012: 152).

Bu cümlelerin sahipleri, fizyonomiyle ilgili eser sahiplerinin, örneğin Hamdullah Hamdî'nin, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın ve İbn Arabî'nin firâsetname niteliğindeki eserleri için de oldukça dışlayıcı ve önemsemezci sözler sarf etmişlerdir (Göka & Beyazyüz, 2012: 139-152). İlaveten düşünceyi ve yeni bakış açılarını engellemeye dönük olarak –fakihlerin İslam dünyasında felsefeye, mantığa ve hatta bazı pozitif bilimlere yönelik dışlayıcı yorumlarını unutarak- fıkhî anlamda firâsetin bir hükmünün olmadığını da dile getirmişlerdir (Göka & Beyazyüz 2012: 123-124). Öte yandan da bu iddia sahipleri bu ifadeleriyle çelişerek sonrasında "maalesef Batılı fizyonomi ile İslam dünyasındaki karşılığı olan "ilm-i sima" ("ilm-i firâset" ya da "ilm-i kıyafet") arasındaki ilişki üzerine odaklanmış ülkemizden akademik bir incelemeyle biz karşılaşmadık." tespitinde bulunmuş (Göka & Beyazyüz 2012: 110), bu konuda ülkemizde ve İslam dünyasında çok az çalışma ve eğilimin var olduğunu dile getirmişlerdir (Göka & Beyazyüz 2012: 10, 18, 25-26).

Şurası unutulmamalıdır ki; fizyonomiler, kıyafetnameler veya firâsetnameler elbette eleştirilebilirler. Hatta yukarıda iddiaları ileri sürenlerin kay-

4 Ülkemizde de fizyonominin farklı alanlarda kullanılabileceğini savunanlar vardır. Örneğin Özgülen'e göre "Bu ilim, pek çok meslek dalına yardımcı olmaktadır. Tıpta, bilhassa psikiyatride bu yolla hastayı daha kısa zamanda anlayabilme imkânı vardır. Güvenlik mensuplarına, hâkimlere, işverenlere, idarecilere, işyeri amirlerine ve psikologlara isabetli karar vermeleri noktasında yardımcı olacaktır." (Özgülen 2004: 4). Nitekim muhtemelen bu görüşün dayanak almış olduğu önemli bir çalışmada, burada aktardığımız alıntıda ifade edilen alanlara yönelik çok sayıda fizyonomik örnek, vaka, gözlem, araştırma ve hikâyenin yer aldığı görülmektedir (Fahreddin 1933).

da değer ve bizce yerinde olan eleştirileri de vardır. Fakat ne tür olursa olsun eleştirilerin o birikimi kültürel ve bilimsel bir malzeme olmaktan çıkarmaması gerektir. Bir psikologun, psikiyatrın, tıp doktorunun, fizikçinin, kimyacının vs. tarihteki bir kültürel mirasa bakışıyla bir sosyal bilimcinin bakışı arasında önemli farklar vardır. Bir felsefecinin bakışı ise büsbütün farklılık gösterir. Örneğin burada bir vasiyet veya bir tür hikemiyât metnini ele alalım. Bir filozofun yazdığı bir vasiyetin doğruluk ve hakikat değeri bir tıp doktoru için hiçbir anlam ifade etmeyebileceği gibi içerisindeki tavsiyelerin doğruluğu tamamen reddedilebilir. Fakat bunlar bir edebiyatçı için edebi açıdan, bir tarihçi için tarihsel dönemi anlama açısından, bir felsefeci için o filozofun ömrünün sonunda söylediği az sayıda özlü sözler olmak bakımından çok kıymetli olup belki de o vasiyet sahibinin felsefesinin, ahlak düşüncesinin veya hayatı okumasının bir özeti olarak görülerek bu açılardan anlamlı ve felsefi değeri yüksek bir metin olarak kabul edilebilir (Bozkurt 2014: 7-84). Bu nitelikteki tavsiye ve hikmetli sözlerde dile getirilen ve doğru yaşamın ilkesi olarak sunulan birkaç satırlık ifadenin bir deneysel bilimci için hiçbir hakikat payı, hatta hiçbir geçerliliği olmayabilir fakat bir felsefeci veya sosyal bilimci için oldukça önemli ve çeşitli sonuçlar çıkarmaya elverişli olabilir (Altaş 2015: 117).

Bu bakış açısıyla bakıldığında fizyonomi de ahlak felsefesi açısından ahlakın tabii olduğunu savunanlar ile ahlakın kısmen tabii kısmen de sonradan olduğunu düşünenler için bir dayanak olarak kullanılabilir. İşte biz burada bu kullanımın nasıl olabileceğine dair bir tartışma girişiminde bulunduk; fizyonominin ahlak felsefesinde ne tür bir temellendirme biçimi olacağına dair bir giriş yaptık. Elbette fizyonomik verilerin ve buna dayalı bir ahlak temellendirmesinin büsbütün hakikat olduğunu ileri süremeyiz; ancak ahlakın antropolojik, kozmolojik, felsefi, sosyolojik ya da teolojik temellere dayandığını da büsbütün doğrulayamayız. Fakat bütün bunları felsefi spekülasyonlara dâhil ederek hakikate doğru bir yol aralayabiliriz.

SONUÇ

Fizyonominin ahlakla ilgili olduğu açıktır; fakat onun ahlak felsefesinde bir temellendirme biçimi ve yöntemi olarak kullanılması şu ana kadar ele alınmış bir mesele değildir. Biz de birkaç bin yıllık geçmişi olan fizyonomi bilimini kolaycı bir şekilde reddetmenin yerine onu tekrar gündeme getirerek bu alana ilgileri yoğunlaştırmak, Batı ve İslam kültür tarihinde bir köşede

kalmış ve ilgi bekleyen eserlere el uzatmayı teşvik etmek, işe yaramazmış gibi görünen bir bilimin etikte nasıl bir yer edinebileceğini göstermek ve bu konularda iddialarda, tartışmalarda, soruşturmalarda bulunarak felsefi bakışın önünü açmaya dönük küçük de olsa bir patika oluşturmak istedik. Etiğin fizyonomik temelleri, etikte ahlakın kaynağına dair fizyonominin bir temellendirme olarak kullanılma imkânını sorgulamaktadır. Bu konuya dair yapılacak tartışma ve spekülasyonlar giriş niteliğindeki bu çalışmamıza önemli katkılar sağlayacaktır. Bundan sonra da bu konuya dair yeni değerlendirmelerin yapılması gerekir. Ülkemizde fizyonominin Batı ve İslam dünyasındaki serüvenine dair akademik çalışma açığının bulunduğunu, bu alanda çalışmalarımızın devam edeceğini ve ilgi duyanların bu alana yönelmesinin önemli sonuçlar doğuracağını ifade etmek isteriz.

Kaynakça

Aleskerli, Alesker (2002), *Yüz Okuma Sanatı*, Selis Kitaplar, İstanbul.

Altaş, Eşref (2015), "Hikemiyât Literatürü ve Ahlâk", *İslam Ahlak Literatürü Ekoller ve Problemle*r içinde, ed. Ömer Türker & Kübra Bilgin, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Altıntaş, Hayrani (1999), *İslâm Ahlâkı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Aristoteles (1985), *Physiognomonics*, İngilizceye çev. T. Loveday & E. S. Forster, *The Complate Works of Aristotle* (The Revised Oxford Translation) içinde, ed. Jonathan Bornese, Princeston University Press, v.I.

Bıtrik, Yuhanna b. (1995), *Sırru'l-esrar: es-Siyasetu ve'l-firâse fi tedbiri'r-riyase,* Takdim: Sami Seliman, Dârul Ulûmi'l-Arabiyye, Beyrut.

Bozkurt, Kenan (2008), *Kıyafet İlmi Türk Edebiyatında Kıyafet-nameler ve Şa'ban-ı Sivrihisari'nin Kıyafet-namesi (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DÜSBE, Diyarbakır.

Bozkurt, Ömer (2014), "İslam Felsefesinde Vasiyet Kültürü: İslam Filozoflarının Vasiyetleri", *Toplum Bilimleri Dergisi,* 8/15: 57-84.

Cevizci, Ahmet (2008), *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

Çağrıcı, Mustafa (1991), *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, Ensar Neşriyat, İstanbul.

Çakır, Müjgan (2007), ""Kıyâfet-Nâme"ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/9: 333-350.

Çavuşoğlu, Ali (2004), *Kıyafet-nameler*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Demirkol, Murat (2013), "İslam Ahlak Literatüründe Başlıca Perspektifler", *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi* içinde, ed. Müfit Selim Saruhan, Grafiker Yayınları, Ankara.

Fahreddin, İskender (1933), *Fizyonomi İlmi Sima*, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul.

Göka, Erol & Beyazyüz, Murat (2012), *"Gerçek" İnsanın Yüzünde Yazar mı? Batı, İslam ve Bilim Dünyasında Kişiliği Yüzden Tanımak*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Kamenskaya, Ekaterina & Kukharev, Georgy (2008), “Recognition of Psychological Characteristics from Face”, *Metody Informatyki Stosowanej*, nr.1, (Kwartalnik Komisji Informatyki Polskiej Akademii Nauk Oddzial w Gdansku).

Kılıç, Recep (1993), “Ahlâkı Temellendirme Problemi”, *Felsefe Dünyası*, 8: 67-78.

Kılıç, Recep (1996), *Ahlâkın Dinî Temeli*, TDV Yayınları, Ankara.

Kınalızâde Ali Çelebi (2007), *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul.

Kini, Apparna Sateesh & Kumar, C. N. Ravi (2014), “Personality Identification Using Facial Features”, *The International Journal of Engineering and Science (The IJES)*, v.3 issue. 12: 39-47.

Laertius, Diogenes (1853), *Lives and Opinions of Eminent Philosophers,* İngilizceye çev. C. D. Yonge, London. v. I.

Lavater, Johann Caspar (1789), *Essays on Physiognomy*, İngilizceye çev. Thomas Holcroft, London, v. I.

Lincicum, David (2013), “Philo and the Physiognomic Tradition”, *Jorunal for the Study of Judaism*, 44: 1-30.

Mengi, Mine (2002), “Kıyafetname”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25: 513-514.

Oommen, A. & Oommen, T. (2003), “Physiognomy: A Critical Review”, *J Anat. Soc. India* 52(2): 189-191.

Özgülen, Halit (2004), *İlm-i Sîmâ*, Endaze Yayınları, İstanbul.

Özlem, Doğan (2010), *Etik Ahlâk Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul.

Özturan, Hümeyra (2015), “Ahlâkî Önermelerin Kaynağı Olarak Akıl”, *Ahlakın Temeli* içinde, ed. Ömer Türker, Nobel Yayıncılık, Ankara, ss. 89-105.

Porter, Martin (2005), *Windows of The Soul (The Art of Physiognomy in European Culture 1470-1780)*, Clarendon Press, Oxford.

Statt, David A. (1998), *The Concise Dictionary of Psychology*, Routledge, London adn New York.

Swain, Simon (ed.) (2007), *Seeing the Face Seeing the Soul (Polemon’s Physignomy from Classical Antiquity to Medieval Islam),* Oxford University Press, New York.

Tatar, Burhanettin (2007), “Ahlâkın Kaynağı”, *İslam’a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar* içinde, Ed. Bünyamin Erul, DİB Yayınları, Ankara.

Tusî, Nasîruddin (2007), *Ahlak-ı Nâsırî*, çev. Anar Gafarov & Zaur Şükürov, Litera Yayınları, İstanbul.

Türk, Gökhan (2007), *Anadolu Sahasına Ait Bir Kıyafet-name Örneği Üzerine İnceleme*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AMÜSBE, Aydın.

Uludağ, Süleyman (1996), “Firâset”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13: 116-117.

Willis, A. E. (1889), *Encuclopedia of Human Nature and Physiognomy*, Loomis & Co. Publishers, Chicago.

Yılmaz, Ayşe (2012), “Kıyafet İlmiyle Oluşturulan Eserler ve Bu Eserlerden SeçilmişÖrnekler”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1: 129-139.